

УДК 504.54.062.4 (477.44)

Слісавенко Ю.А. (Україна, Вінниця)

ЛІСОВІ АНТРОПОГЕННІ ЛАНДШАФТИ ВІННИЧЧИНИ В СТРУКТУРІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ

За останні десятиріччя Вінниччина зазнала суттєвого антропогенного навантаження, що призвело до локалізації природних ландшафтів. Екологічно необґрунтована господарська діяльність загострила ситуацію у використанні земель, спричинила збіднення якісного складу ґрунтів, призвела до зменшення видового складу біоценозів лісів, луків, степів, водно-болотних угідь – втрати розмаїття живих форм, біотичного та ландшафтного розмаїття [1].

Мета досліджень – вивчення лісових антропогенних ландшафтів Вінниччини та аналіз їх структури і значення для розбудови регіональної екологічної мережі.

Об'єкт досліджень – лісові антропогенні ландшафти Вінниччини як просторові елементи регіональної екологічної мережі, її істотні відмінності територіальної й функціональної структури.

Методи досліджень аналітичні, описові, статистичні, картографічні.

Результати досліджень

Розробка нової моделі оптимізації лісових антропогенних ландшафтів Вінниччини повинна вплинути на хід формування регіональної екологічної мережі. Під час аналізу стану екологічної мережі Вінниччини визначено, що вона не є оптимальною. Це визначається малим і нераціональним ступенем заповідання території.

Сучасне поширення лісів регіону є результатом впливу природних і антропогенних чинників. Історія заселення Вінниччини з давніх часів призвела до того, що відбувалося винищення лісів. Найбільших втрат вони зазнали за останні 150-200 років. Тому натуральних лісів на території області майже не залишилось, всі вони мають антропогенне походження.

Ліс завжди відіграв важливу роль у житті людей і становленні їх господарства. Невипадково його розвиток, історія господарського освоєння, а вірніше, знищення і часткового відновлення, детально зафіксовані у різноманітних дослідженнях, історичних джерелах, у чисельній сучасній літературі (Белоус В., Шеляг-Сосонко Ю., Денисик Г., Байтала В., Бобко А.).

Історія господарського освоєння території Вінниччини – це одночасно й історія бажаного чи небажаного знищення його лісів. Особливо це стало помітним у неоліті (VII -VI тис. до н.е.) завдяки зародженню тут першої у Центральній Європі Буго-Дністровської землеробської культури з якою прийшла підсічна та вогнева система землеробства [4, 7, 8].

Лише з середини 50-х років XX ст. приріст лісів переважає над вирубками, почався процес відновлення лісів Вінниччини [11]. Поступово проводиться реконструкція малоцінних за своїм складом насаджень природного походження, вводяться суворі обмеження на промислово вирубку дуба.

Нині поряд із традиційним призначенням лісу як постачальника деревини все більше значення набувають його рекреаційні, водоохоронні, ґрунтозахисні функції. Ліси стали ефективним фактором підтримування природного стану біосфери, набули незамінне соціальне культурне значення і незалежно від віку і категорій являють для суспільства вагомую економічну цінність.

Однак, не дивлячись на загальноприйняте багатогранне значення лісів, господарська цінність їх вимірюється практично лише вартістю деревини (в кращому випадку враховуються побічні продукти: гриби, ягоди, лікарсько-технічна сировина, мисливська фауна), тобто лише речові частини лісового біогеоценозу. Інші корисні середовищеутворюючі функції до уваги до цих пір не отримали належного кількісного, а тим більше вартісного виміру, що знижує дійсне економічне значення лісових ресурсів і негативно відображається на їх раціональному використанні, охороні й відтворенні [2, 5].

Оскільки ліс є важливим чинником відновлення та оптимізації природного середовища, то доцільно збільшувати кількість лісових ділянок в межах заповідних територій, а особливо при формуванні регіональної екологічної мережі Вінниччини.

Для комплексного вирішення питань збереження ландшафтного та біотичного різноманіття в області рішенням 9 сесії 4 скликання від 22 жовтня 2003 року № 429 прийнято "Регіональну програму екологічної мережі Вінницької області на 2004-2015 роки". Відповідно до якої, до складу

національної екологічної мережі включаються території та об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ), ліси, водні об'єкти, водоохоронні зони та прибережні захисні смуги водних об'єктів, інші землі водного фонду, водно-болотні угіддя, сіножаті, пасовища, ползахисні лісові смуги, землі оздоровчого та рекреаційного призначення, а також землі історико-культурного характеру Вінниччини [9]. Загальна стратегія оптимізації мережі заповідних об'єктів повинна передбачати залучення територій з природними комплексами, які ще не представлені в ПЗФ, або представлені у недостатній мірі. З метою підвищення лісівничо-географічної та біогеоценотичної репрезентативності оптимізація мережі лісових заповідних об'єктів повинна передбачати удосконалення її територіальної і категоріальної структури [3]. Проте при плануванні екомережі до її структури не ввійшли ряд лісових ділянок майже по всій території Вінниччини, а також деяка частина лісових ділянок увійшла лише фрагментарно в межі екологічних коридорів [9].

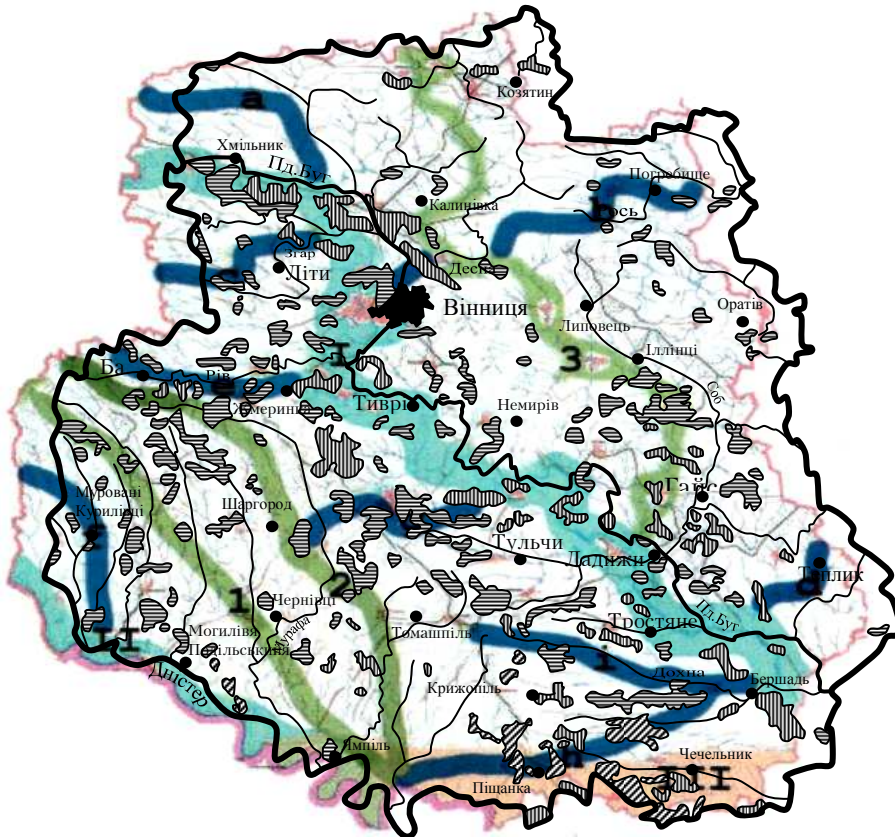

Рисунок 1 - Розміщення лісових антропогенних ландшафтів екокоридорах регіональної екологічної мережі Вінницької області

Місцеві екокоридори:

- a. Сніводський
- b. Росько-Деснянський
- c. Згарський
- d. Удичський
- e. Рівський
- f. Лядівський
- g. Сельницький
- h. Савранський
- i. Дохнянський

- екологічні ядра (ключові території, в основі яких знаходяться об'єкти природно-заповідного фонду)

Лісові насадження

 Діброви з дуба звичайного

 Діброви з дуба скельного

 Грабово-дубові діброви з дуба звичайного та граба звичайного

Національні екокоридори:

- I. Бузький
- II. Дністровський
- III. Південноукраїнський (степовий)

Регіональні екокоридори:

1. Товтровий
2. Рівсько-Мурафський
3. Гнилоп'ятсько-Собський

Аналізуючи цю картосхему видно, що при створенні регіональної екологічної мережі Вінницької області не врахували наявну та перспективну кількість лісових антропогенних ландшафтів. Тому потрібно вирішити ряд питань, що є актуальними сьогодні для участі лісових антропогенних ландшафтів при формуванні невиснажливої регіональної екомережі Вінниччини [9]: 1) інвентаризація всіх лісових антропогенних ландшафтів в межах проходження екомережі; 2) детальний моніторинг лісових антропогенних ландшафтів з подальшим прогнозуванням змін; 3) пошук не заліснених ділянок екомережі з перспективою подальшого заліснення території; 4) моніторинг агрокліматичних умов для проростання нових деревостанів в межах екомережі; 5) врахування висотної диференціації лісової рослинності; 6) захист молодих антропогенних деревостанів від шкідників, хвороб і вірусів; 7) захист лісових антропогенних ландшафтів від незаконного господарського використання.

Проект регіональної екологічної мережі Вінниччини потребує певного уточнення його меж поширення, а особливо розширення з метою збереження унікальних природних та антропогенних лісових ландшафтів, що розміщені на цій території. Згідно проекту регіональна екологічна мережа Вінницької області включає три національні екокоридори (Дністровський, Бузький та Південноукраїнський), три регіональні екоридори (Товтровий, Рівсько-Мурафський та Гнилоп'ятсько-Собський) і дев'ять місцевих екокоридорів (Сниводський, Росько-Деснянський, Згарський, Удичський, Рівський, Лядівський, Сельницький, Савранський, Дохнянський).

Розглядаючи окремо кожен з екокоридорів, що проходять територією Вінниччини можна побачити, що не завжди при їх плануванні враховувалися наявні природні та антропогенні лісові ландшафти, які потребують охорони. Як приклад цьому є Бузький та Дністровський екокоридори. Ці коридори потрібно розширити з метою того, щоб піддати охороні ті лісові природні та антропогенні ландшафти, що до них прилягають та не потрапили в їхні межі, але потребують також захисту. Що стосується Бузького екокоридору, то лісові антропогенні ландшафти розміщені в ньому нерівномірно при простяганні з півночі на південь. В північній частині коридору лісистість складає більшу частку ніж в південній частині, оскільки це пов'язано з природними умовами цих територій та минулим інтенсивним господарським освоєнням території. В межі цього коридору не потрапили ряд лісостанів або відбувся ефект розрізання, тобто одна частина лісу потрапила в межі екокоридору, а інша залишилася поза межами, що є негативним в природоохоронній діяльності краю.

Тому потрібно цей коридор розширити в північній частині, щоб антропогенні та природні лісостани Хмільницького, Калинівського, Літинського та Вінницького районів, що потрапили під ефект розрізання повністю ввійшли в межі екоридору і в майбутньому охоронялися. В південній частині екоридору в нижній течії Південного Бугу також потрібно дещо розширити в межах Тростянецького, Теплицького та Бершадського районів, щоб провести аналогічні заходи охорони лісостанів цих районів. Також в південній частині цього коридору потрібно провести додаткове насадження захисних лісових насаджень різного призначення, а особливо потрібно звернути увагу на водозахисні смуги та протиерозійні смуги для захисту природного середовища та агроландшафтів півдня Вінниччини.

Що стосується Дністровського екокоридору, то природна лісистість тут була знищена ще в кінці XIX ст. і тому переважають більшою мірою антропогенні лісові ландшафти, хоч дуже мізерний відсоток природних лісостанів ще зберігся. Тому в межах цього коридору потрібно проводити насадження лісів для відновлення природних властивостей місцевих ландшафтів. Потрібно також

насаджувати захисні лісові насадження для захисту агроландшафтів від ерозії для прилеглих районів. Також потрібно створювати антропогенні ліси в межах цього екокоридору з метою стабілізації фітозооценозів, що розміщені в Придністер'ї. Оскільки в цьому регіоні збереглися реліктові та ендемічні види рослин, тому для збереження та розширення їх ареалів потрібно створювати нові лісові насадження, щоб зберегти унікальну природу краю.

Аналогічних заходів потребують майже всі місцеві екокоридори Вінниччини, тому що попереднє господарське освоєння призвело до знищення великої їх кількості. І щоб ландшафти могли краще стримувати антропогенної трансформації з боку людського впливу потрібно розширювати екокоридори, збільшувати кількість об'єктів ПЗФ та обмежувати господарську діяльність.

Для організації дієвої охорони всього природного спадку і регіонального розмаїття ландшафтів доцільно усунути територіальні диспропорції в площі і розміщенні об'єктів в межах природничих районів рівня фізико-географічних провінцій і областей [12].

З метою забезпечення умов для збереження і ефективної охорони лісових природних комплексів Вінниччини доцільно збільшити площі заповідних територій з суворим режимом охорони – заповідників і заповідних зон національних природних парків, ввести диференційований режим охорони як в національних природних, так і регіональних ландшафтних парках, організувати буферні (охоронні) зони навколо заповідників і великих заказників, уникати фрагментації площ заповідних об'єктів, яка призводить до зниження опірності заповідних природних комплексів до негативних антропогенних впливів [14].

Для забезпечення спеціалізованої охорони мало поширених та рідкісних рослинних угруповань слід переглянути категоріальний статус окремих заповідних об'єктів, конкретизувавши їх призначення. У положеннях про конкретні заповідні об'єкти необхідно вказувати перелік і місце знаходження цінних та рідкісних лісових угруповань, які потребують особливої охорони та відтворення [6].

З метою оптимізації фітоценотичної репрезентативності мережі лісових заповідних об'єктів Подільського регіону, в першу чергу, необхідно залучати до заповідання території з лісовими угрупованнями, які ще не охороняються, або представлені в ПЗФ у недостатній мірі. Вони повинні характеризуватися багатю флорою, представляти лісові угруповання, наближені за структурою і видовим складом до клімаксових, в різних типах місцезростань [13].

З метою оптимізації мережі лісових заповідних об'єктів модельної частини регіону доцільно підвищити її лісівничу і лісотипологічну репрезентативність [10].

Лісогосподарські заходи на територіях ПЗФ повинні передбачати формування цінних високопродуктивних і високоповнотних деревостанів, надаючи перевагу зростанню у їх складі участі дуба і граба звичайного, дуба скельного й черешчатого, ясена звичайного та інших цінних порід.

Висновки

Головні завдання в рамках загальної лісогосподарської діяльності та формування невиснажливої екомережі Вінниччини з метою збереження і відновлення біоландшафтного різноманіття мають включати [9]:

- збереження цілісності і непорушності лісових масивів;
- впровадження згідно з типом лісів та за водозбірним принципом диференційованих систем ведення лісового господарства в залежності від цільового призначення лісів та збереження біорізноманіття, включаючи дрібні ландшафтні одиниці (болота, поляни, куртини);
- використання у лісовому господарстві технологій, що максимально сприяють збереженню і відновленню біорізноманіття: залишення насінневих дерев на лісосіках, введення дубу під намет лісу (посівом жолудів) за 1-3 роки до призначення в рубку похідних деревостанів, проведення цільових контрольованих низових палів у досягаючих і стиглих сосняках тощо;
- залишення при проведенні лісогосподарських робіт важливих для природного розвитку елементів лісової екосистеми, таких як мертва деревина, старі дуплисті дерева, у хвойних деревостанах домішок листяних порід;
- відтворення корінних лісових угруповань високої якості у всіх лісах, включаючи об'єкти ПЗФ;
- створення нових і підтримання вже існуючих об'єктів ПЗФ в якості природних осередків, особливо за рахунок залишків незайманих лісів, а також особливо цінних ділянок лісового фонду, які мають наукове або історичне значення;

- забезпечення максимального збереження та відтворення лісів, що виконують виключно захисні функції, створення протиерозійних та інших насаджень на землях сільськогосподарського призначення (32,8% орних земель еродовані; 24,2% - дефляційно небезпечні; 21,9% ґрунтів – кислі та засолені; інтенсивні процеси яругоутворення спостерігаються на 28%, а площа еродованих земель щорічно збільшується на 1 тис. га);
- використання досягнень селекції насінництва в лісогосподарському виробництві, відібраних в генетичних резерватах основних лісоутворюючих порід в різних регіонах і типах лісу;
- організація та здійснення на належному технічному рівні моніторингу лісових екосистем з урахуванням потреб збереження біорізноманіття;
- оптимізація рекреаційного навантаження на лісові масиви, оздоровлення і збереження лісів навколо міст та інших населених пунктів тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Байтала В. Ліс і навколишнє середовище. //Лісовий і мисливський журнал., 2004., №3, С. 14-18.
2. Белоус В. П. Исследования родового состава естественных дубрав Подолии. //Лесоводство и агролесомелиорация. – К.: Урожай, 1979. – С. 3-19.
3. Бобко А. За деревиною лісу не бачать //Віче. – 1999. – №2. – С. 26-30.
4. Винокур І.С. Історія лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя. – Київ-Одеса: Вища школа, 1985. – 124 с.
5. Висоцкий Г.Н. О дубравах в Европейской России и их областях //Лесной журнал. – 1913. – Вып.2. – С. 52-74.
6. Гордієнко М., Корнієнко В. Ліси в екомережі України //Розбудова екомережі України., К., 1999., С. 92-95.
7. Денисик Г.І. Природнича географія Поділля. - Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1998. – 184 с.
8. Денисик Г.І. Лісополе України. - Вінниця: Тезис, 2001. – 284 с.
9. Екологічна безпека Вінниччини. Монографія. /За заг. ред. Олександра Мудрака. – Вінниця: ВАТ “Міська друкарня” – 2008. – 456 с.
10. Жуков А.Б. Дубравы УССР и способы их восстановления. //Дубравы СССР. – М.: Гослесбумиздат, 1949. – т. 1. – 352 с.
11. Изюминский М.А., Молотков П.И., Ромашов Н.В. Лиственные леса УССР. – Харьков: Вища школа, 1978. – 183 с.
12. Середнє Побужжя. /За ред. Г.І. Денисика. - Вінниця: Гіпаніс, 2002. – 280 с.
13. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Дубовме леса Подоли //Ботан. журн. АН СССР., 1971., №55, С. 30-38
14. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Висотна диференціація рослинного покриву Поділля //Укр. бот. журн. – 1970. – т. 27, №4. – С. 523-525.